

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De bescherming van concurrentiebelangen in het bestuursrecht

Wieland, J.

Citation

Wieland, J. (2017, December 13). *De bescherming van concurrentiebelangen in het bestuursrecht*. The Meijers Research Institute and Graduate School of the Leiden Law School of Leiden University. Boomjuridisch, Den Haag. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/58098>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/58098>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/58098> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Wieland, J.

Title: De bescherming van concurrentiebelangen in het bestuursrecht

Date: 2017-12-13

De bescherming van concurrentiebelangen in het bestuursrecht

De bescherming van concurrentiebelangen in het bestuursrecht

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op woensdag 13 december 2017
klokke 13.45 uur

door

Jaap Wieland

geboren te Westervoort

in 1979

Co-promotor: prof. mr. Y.E. Schuurmans

Promotiecommissie: prof. mr. F.J. van Ommeren (Vrije Universiteit)
 prof. mr. R.J.N. Schlössels (Radboud Universiteit)
 prof. mr. R.J.G.M. Widdershoven (Universiteit Utrecht)
 prof. mr. T. Barkhuysen
 mr. dr. A. Drahmman
 prof. mr. S.C.G. Van den Bogaert

Woord vooraf

Na mijn studie rechtsgeleerdheid had ik een sluimerende wens om ooit nog eens een proefschrift te schrijven. Lange tijd bleef het bij een wens, want altijd was er wel een reden om het niet te doen. Toen Jaap Polak mij eind 2011 vroeg of ik wel eens had overwogen om promotieonderzoek te doen, hoefde ik echter niet lang na te denken. Zo gebeurde het dat ik in april 2012 als buitenpromovendus bij de Afdeling staats- en bestuursrecht van de Universiteit Leiden begon aan een onderzoek naar de bescherming van concurrentiebelangen in het bestuursrecht. Het onderzoek werd begeleid door Willemien den Ouden, Jaap Polak en Ymre Schuurmans. Hen wil ik in de eerste plaats hartelijk bedanken voor de prettige begeleiding. Hun positief-kritische houding en hun enthousiasme hebben mij enorm gestimuleerd. En dankzij hun praktische insteek is het gelukt om het onderzoek binnen net iets meer dan vijf jaar af te ronden.

De leden van de beoordelingscommissie – prof. mr. T. Barkhuysen, mr. dr. A. Drahmman, prof. mr. F.J. van Ommeren, prof. mr. R.J.N. Schlössels, prof. mr. S.C.G. Van den Bogaert en prof. mr. R.J.G.M. Widdershoven – dank ik voor hun waardevolle commentaar op het manuscript.

Dank gaat verder uit naar mijn werkgever, de Raad van State. Op het plan een proefschrift te schrijven is zonder uitzondering positief gereageerd. Dat de kans bestond dat het onderzoek tot een kritische noot bij uitspraken van de Afdeling bestuursrechtspraak zou leiden heeft dat niet anders gemaakt. De directie Bestuursrechtspraak heeft ervoor gezorgd dat ik het proefschrift niet volledig in mijn eigen tijd heb hoeven schrijven, door mij gedurende vier jaar voor één dag per week te detacheren bij de Universiteit Leiden. Mijn unithoofden Henk van Geel (†) en Ko van Malde hebben mij daarnaast de nodige ruimte en flexibiliteit geboden om het schrijven van een proefschrift te kunnen combineren met een baan als jurist bij de Raad van State. Veel dank ook aan Jan Koreneef en Marloes van Loon van de bibliotheek, die mij steeds van de door mij gevraagde literatuur hebben voorzien, ook als deze niet voorhanden was in de eigen bibliotheek. Zij hebben mijn leven als promovendus daarmee een stuk makkelijker gemaakt. Mijn collega's bij de Raad van State dank ik tot slot voor de belangstelling die zij toonden in de voortgang van mijn onderzoek.

Olaf van Loon en Marcel Rijdsdijk dank ik voor de rol die zij hebben gespeeld bij de voltooiing van het onderzoek. Olaf heeft verschillende versies van het manuscript nauwgezet gelezen en van waardevol commentaar voorzien.

Ook kon ik altijd bij hem terecht met allerlei praktische vragen, vooral in de afrondende fase van het onderzoek. Marcel was mijn kamergenoot van juni 2011 tot juni 2016 en heeft daardoor het grootste deel van het schrijven van het proefschrift van dichtbij meegemaakt. Hij was de eerste die ik lastig-viel met ideeën en theorieën, waarop hij vaak met scherpe observaties reageerde. Ook zorgde hij er bij tijd en wijle voor dat ik het onderzoek niet te serieus nam.

Mijn ouders dank ik voor hun steun bij de keuzes die ik heb gemaakt en de mogelijkheden die zij mij hebben geboden om te gaan studeren. Een studie, waarvan dit proefschrift in zekere zin de voltooiing is. In de eindfase hebben zij in korte tijd het toch lijvige manuscript nauwgezet doorgelezen en er de nodige taal- en typefouten uitgehaald. Veel dank daarvoor.

Jurien bedank ik in het bijzonder. Niet alleen omdat zij delen van het boek heeft meegelezen en vaak met me heeft meegedacht, maar vooral ook voor de ruimte en onvoorwaardelijke steun die ze mij heeft gegeven om het schrijven van dit boek te kunnen combineren met een baan en een druk gezinsleven met onze drie opgroeiende jongens. Zij heeft daarmee een niet te onderschatten bijdrage geleverd aan de voltooiing van het proefschrift. Joa, Juul en Jins ben ik tot slot buitengewoon dankbaar, gewoon omdat ze er zijn!

Amsterdam, juli 2017

Inhoudsopgave

WOORD VOORAF	V
LIJST MET GEHANTEERDE AFKORTINGEN	XVII
1 INLEIDING	1
1.1 Inleiding	1
1.2 Ontwikkelingen in het bestuursrecht	2
1.2.1 Subjectivering van het bestuursrecht	2
1.2.1.1 Verwachtingen bij de invoering van het relativiteitsvereiste	3
1.2.1.2 Eerste ervaringen met het relativiteitsvereiste	4
1.2.2 Europeanisering van het bestuursrecht	5
1.3 Onderzoeksvraag	7
1.4 Relevantie van het onderzoek	9
1.5 Afbakening van het onderzoek: wat komt niet aan bod?	11
1.5.1 Het handelen van ondernemingen en het mededingingsrecht	11
1.5.2 De overheid als marktpartij en de Wet markt en overheid	12
1.5.3 Rechtsbescherming door de burgerlijke rechter	15
1.5.4 Rechtsbescherming door het Hof van Justitie en het EHRM	15
1.6 Opzet van het onderzoek	16
1.7 Onderzoeksmethode	17
2 CONCURRENTIEBELANGEN EN HET BELANG VAN CONCURRENTIE	21
2.1 Inleiding	21
2.2 Concurrentie	22
2.2.1 De markt	23
2.2.2 Prijsmechanisme	23
2.2.3 Concurrentie	26
2.3 Concurrentiebelangen	28
2.3.1 Concurrentieoorlog: het belang om gevrijwaard te blijven of verlost te worden van concurrenten	29
2.3.2 Gelijk speelveld: het belang van gelijke kansen	30
2.3.3 Het belang van (ongehinderde) bedrijfsuitoefening	30
2.4 Het belang van concurrentie	32
2.4.1 Volkomen concurrentie leidt tot optimale welvaart	32
2.4.2 Het algemeen belang van een gelijk speelveld	35
2.4.3 Samenloop van individuele en algemene belangen	36

2.4.4	Gelijkheid, gelijke kansen en een gelijk speelveld	37
2.4.5	De rol van overheid en recht bij het realiseren en handhaven van gelijke kansen	39
2.5	Conclusie	40
3	CONCURRENTIEBELANGEN EN BELANGHEBBENDHEID	41
3.1	Inleiding	41
3.2	De belanghebbende in de zin van artikel 1:2 Awb	41
3.2.1	Het belang van het zijn van belanghebbende	41
3.2.2	Vereisten voor het aannemen van belanghebbendheid	42
3.2.2.1	Eigen belang	43
3.2.2.2	Objectief bepaalbaar belang	43
3.2.2.3	Actueel belang	44
3.2.2.4	Persoonlijk of individueel belang	46
3.2.2.5	Categoriaal belanghebbenden	47
3.2.2.6	Rechtstreeks betrokken belang	48
3.2.3	De persoon van de belanghebbende	50
3.2.4	Tussenconclusie	52
3.3	De concurrent als belanghebbende	53
3.3.1	De relevante markt in het bestuursprocesrecht	54
3.3.2	Criterium 1: Het marktsegment	56
3.3.2.1	Een inventarisatie van de rechtspraak	56
3.3.2.2	Vastgoedeigenaren	60
3.3.2.3	Marksegment: een glijdende schaal	64
3.3.2.4	De corrigerende werking van de doelgroep	66
3.3.2.5	Beperkt gebrek aan rechtseenheid	68
3.3.3	Criterium 2: Het verzorgingsgebied	71
3.3.4	Omzetverlies als derde criterium?	73
3.3.5	Potentiële concurrenten	79
3.3.6	Intermezzo: procesbelang van concurrenten bij de verdeling van schaarse publieke rechten	82
3.3.7	Tussenconclusie	83
3.4	De relevante markt in het mededingingsrecht	85
3.4.1	Afbakening van de relevante markt	85
3.4.2	Een voorbeeld: de markt voor gespreksdoorgifte	87
3.4.3	Verskil in gedetailleerdheid van de marktafbakening	88
3.4.4	Lessen uit het mededingingsrecht	90
3.4.5	Tussenconclusie	91
3.5	Invloeden uit het Unierecht	92
3.6	Conclusie	96
4	CONCURRENTIEBELANGEN IN HET UNIERECHT	99
4.1	Inleiding	99
4.2	Geschiedenis en doel van de Europese economische integratie	101
4.2.1	Het marktintegratieproces	101
4.2.2	De veranderende rol van de overheid	104

4.2.3	Het uitdijende toepassingsbereik van het Europese recht	106
4.2.4	Het doel van een vreedzame en welvarende samenleving	111
4.2.5	Vooruitblik	113
4.3	Het gelijkheidsbeginsel	115
4.4	De verkeersvrijheden	116
4.4.1	Inleidende opmerkingen	116
4.4.2	Het discriminatieverbod	119
4.4.3	Het verbod van belemmerende maatregelen zonder onderscheid	120
4.4.3.1	Vergunningstelsels	122
4.4.3.2	Schaarse vergunningen	123
4.4.3.3	Materiële eisen	125
4.4.3.4	Niet altijd een belemmering	126
4.4.3.5	Tussenconclusie en vooruitblik	127
4.4.4	Gerechtvaardigde belemmeringen	127
4.4.4.1	Rechtvaardiging van discriminatoire maatregelen	127
4.4.4.2	Rechtvaardiging van maatregelen zonder onderscheid	128
4.4.4.3	De 'rule of reason'	128
4.4.4.4	Toetsingskader	130
4.4.5	Dwingende redenen van algemeen belang	130
4.4.6	Evenredigheid	131
4.4.6.1	Geschiktheid van de maatregel: consistent beleid	131
4.4.6.2	Proportionaliteit van de maatregel: nuttig effect en transparantie	133
4.4.7	Tussenconclusie	135
4.5	De Europese mededingingsregels, in het bijzonder het staatssteunrecht	136
4.5.1	Inleidende opmerkingen	136
4.5.2	Kartelverbod en het verbod op misbruik van een economische machtspositie	137
4.5.3	Staatsmonopolies	139
4.5.4	Het staatssteunrecht	139
4.5.4.1	Het staatssteunverbod	141
4.5.4.2	Uitzonderingen op het staatssteunverbod	142
4.5.4.3	Toezicht op de staatssteunregels: de standstill-verplichting	146
4.5.4.4	Toezicht op de staatssteunregels: de terugvorderingsverplichting	147
4.5.4.5	Modernisering van het staatssteunbeleid	148
4.5.5	Tussenconclusie mededingingsregels	150

4.6	Intermezzo: Unierecht en effectieve rechtsbescherming	152
4.6.1	De nationale rechter als Unierechter	152
4.6.2	Het doeltreffendheidsbeginsel	153
4.6.3	Effectieve rechtsbescherming	154
4.6.4	Beroepen van particulieren	156
4.7	Conclusie	156
5	CONCURRENTIEBELANGEN EN DOELGEBONDEN AFWEGINGSKADERS	157
5.1	Inleiding	157
5.2	Concurrentiebelangen in het Nederlandse bestuursrecht	158
5.2.1	Geen algemene doelstelling	158
5.2.2	Mededingingsregels en de Wet markt en overheid	158
5.2.3	De Algemene wet bestuursrecht	159
5.2.4	Bijzondere bestuursrechtelijke wetgeving	161
5.2.5	Tussenconclusie	161
5.3	Het doelgebonden karakter van bestuursbevoegdheden	163
5.3.1	Het legaliteitsbeginsel en de belangenafweging door de wetgever	164
5.3.1.1	De rechtsstaatidee	164
5.3.1.2	Wettelijke grondslag voor overheidshandelen	165
5.3.1.3	Belangenafweging door de wetgever	165
5.3.1.4	De ‘verbestuurlijking’ van normstelling	167
5.3.2	Het verbod van détournement de pouvoir	168
5.3.3	Het specialiteitsbeginsel	169
5.3.3.1	Grenzen aan de belangenafweging	170
5.3.3.2	Drie opvattingen over specialiteit	171
5.3.4	Tussenconclusie	174
5.4	De bescherming van concurrentiebelangen op grond van de wet	175
5.4.1	Ruimtelijke besluiten	175
5.4.1.1	De vaststelling van bestemmingsplannen	176
5.4.1.2	De verlening van omgevingsvergunningen	178
5.4.1.3	Uitzondering 1: duurzame ontwrichting van het voorzieningenniveau	179
5.4.1.4	Uitzondering 2: feitelijke beïnvloeding van de concurrentieverhoudingen en schaarse bestemmingen	180
5.4.1.5	Meeliften met ruimtelijk relevante belangen	182
5.4.2	De verlening van niet-schaarse vergunningen en ontheffingen	182
5.4.2.1	De verlening van parallelhandelsvergunningen	183
5.4.2.2	De verlening van drank- en horecavergunningen	186
5.4.2.3	De verlening van exploitatie- en evenementenvergunningen	188

5.4.3	De verlening van schaarse vergunningen en ontheffingen	190
5.4.3.1	Schaarse publieke rechten en dubbele concurrentie	190
5.4.3.2	De verdeling van frequentieruimte	192
5.4.3.3	De verlening van ontheffing voor zondagsopening	197
5.4.4	De verlening van subsidies	203
5.4.4.1	Subsidieregelingen en de subsidietitel in de Awb	203
5.4.4.2	De rol van concurrentiebelangen bij de inhoudelijke beoordeling van een subsidieaanvraag	204
5.4.4.3	De rol van concurrentiebelangen bij de keuze voor een te subsidiëren instelling	205
5.4.5	Handhavingsbeslissingen	207
5.4.5.1	De beginselplicht tot handhaving	208
5.4.5.2	De reikwijdte van de beginselplicht	210
5.4.5.3	Belangenafweging	212
5.4.6	Tussenconclusie	214
5.5	Bescherming van concurrentiebelangen op grond van rechtsbeginselen	215
5.5.1	Formele en materiële rechtsbeginselen	216
5.5.2	De aanvullende werking van rechtsbeginselen bij de verdeling van schaarse publieke rechten	217
5.5.2.1	De verplichting om mededingingsruimte te creëren	218
5.5.2.2	De reikwijdte van de verplichting om mededingingsruimte te creëren	225
5.5.2.3	Eisen aan de verdeelprocedure	229
5.5.2.4	De rechtsgrondslag voor het creëren van mededingingsruimte	231
5.5.2.5	De looptijd van schaarse vergunningen en ontheffingen	233
5.5.2.6	De verhouding met het specialiteitsbeginsel	234
5.5.2.7	Tussenconclusie	236
5.5.3	De aanvullende werking van het gelijkheidsbeginsel op andere terreinen van het bestuursrecht	236
5.5.4	Tussenconclusie	239
5.6	De bescherming van concurrentiebelangen op grond van het Unierecht en het EVRM.	240
5.6.1	Beroepen op rechtstreeks werkend Unierecht	240
5.6.1.1	De doorwerking van het Unierecht in bestuursrechtelijke geschillen	241
5.6.1.2	De betekenis van het Unierecht voor concurrentiegeschillen	245

5.6.2	Beroepen op het EVRM	252
5.6.2.1	Concurrentiebelangen in het EVRM	253
5.6.2.2	De doorwerking van het EVRM in bestuursrechtelijke geschillen	256
5.6.2.3	De betekenis van het EVRM voor concurrentiegeschillen	261
5.6.3	Tussenconclusie	262
5.7	Conclusie	262
6	CONCURRENTIEBELANGEN EN HET RELATIVITEITSVEREISTE	265
6.1	Inleiding	265
6.2	Het relativiteitsvereiste	265
6.2.1	De achtergrond van het bestuursrechtelijke relativiteitsvereiste	266
6.2.1.1	Het privaatrechtelijke relativiteitsvereiste	266
6.2.1.2	Motieven voor een bestuursrechtelijk relativiteitsvereiste	267
6.2.1.3	De plaats van het bestuursrechtelijke relativiteitsvereiste	269
6.2.2	De getroffen belangen	275
6.2.2.1	Eigen en algemene belangen	276
6.2.2.2	Tegengestelde belangen	277
6.2.2.3	Parallele belangen	278
6.2.2.4	Verweven belangen	279
6.2.3	De beweerdelijk geschonden rechtsregel	280
6.2.3.1	Gelede normstelling en de nadere invulling van algemene normen	280
6.2.3.2	Rechtsnormen zonder specifiek beschermingsbereik en algemene beginselen van behoorlijk bestuur	282
6.2.4	De relatie tussen belangen en normen: relativiteit in drie stappen	285
6.2.5	De verhouding tussen het specialiteitsbeginsel en het relativiteitsvereiste	287
6.2.6	Tussenconclusie	288
6.3	Concurrentiebelangen in de relativiteitsrechtspraak	289
6.3.1	Omgevingsrechtelijke besluiten	290
6.3.1.1	De bevoegdheid om bestemmingsplannen vast te stellen	291
6.3.1.2	De norm van een goede ruimtelijke ordening	292
6.3.1.3	Branchering	294
6.3.1.4	De ladder voor duurzame verstedelijking	295
6.3.1.5	De (financiële) uitvoerbaarheid van bestemmingsplannen	299
6.3.1.6	Parkeer- en verkeersnormen	302
6.3.1.7	Provinciale regelgeving	303

6.3.1.8	Duurzame ontvricting van het voorzieningsniveau	304
6.3.1.9	Milieuvoorschriften – algemeen	306
6.3.1.10	Milieueffectrapportage	306
6.3.1.11	Lucht- en bodemkwaliteitseisen en geur- en geluidsnormen	307
6.3.1.12	Externe veiligheid	310
6.3.1.13	Natuur- en soortenbescherming	311
6.3.1.14	Tussenconclusie	312
6.3.2	Handhavingsbesluiten	313
6.3.2.1	Beschermingsbereik van de beweerdelijk geschonden norm	313
6.3.2.2	Het belang van eerlijke concurrentie	314
6.3.2.3	De verhouding met de beginselplicht	314
6.3.2.4	Vaak geen toepassing van het relativiteits- vereiste	315
6.3.2.5	Tussenconclusie	316
6.3.3	Overige besluiten	316
6.3.3.1	Relativiteit bij de toetsing van subsidie- besluiten	317
6.3.4	Tussenconclusie	318
6.4	De correctie Widdershoven en het beschermingsbereik van het gelijkheidsbeginsel	319
6.4.1	Uitzonderingen op het relativiteitsvereiste	319
6.4.2	Inspiratie: de privaatrechtelijke correctie Langemeijer	321
6.4.3	Een bestuursrechtelijke variant: de correctie Widdershoven	323
6.4.3.1	De casus	323
6.4.3.2	De conclusie van staatsraad advocaat- generaal Widdershoven	324
6.4.3.3	De uitspraak van de Afdeling	325
6.4.3.4	Correctie of zelfstandige vernietigingsgrond?	326
6.4.4	De betekenis van de correctie Widdershoven voor de praktijk	327
6.4.4.1	Aanvankelijke scepsis	327
6.4.4.2	Een belangrijke mijlpaal voor de bescherming van eerlijke concurrentie	330
6.4.5	Tussenconclusie	332
6.5	Het relativiteitsvereiste en beroepen op het Unierecht en het EVRM	332
6.5.1	De verdragsrechtelijke toelaatbaarheid van het relativiteitsvereiste	333
6.5.1.1	Het relativiteitsvereiste en het Unierecht	333
6.5.1.2	Het relativiteitsvereiste en het EVRM	339
6.5.2	Toepassing van het relativiteitsvereiste bij een beroep op Unierecht	340

6.5.2.1	Een beroep op staatssteunregels	340
6.5.2.2	Een beroep op de vrij-verkeerbepalingen en de Dienstenrichtlijn	351
6.5.2.3	Een beroep op andere Unierechtelijke normen	355
6.5.3	Tussenconclusie	355
6.6	Conclusie	356
7	SLOTBESCHOUWING	359
7.1	Inleiding	359
7.1.1	Onderzoeksvraag	360
7.1.2	Concurrentie, concurrentiebelangen en het belang van concurrentie	361
7.2	Deelconclusie 1: ruime toegang tot de bestuursrechtelijke procedure	362
7.2.1	Criterium 1: marktsegment	362
7.2.2	Criterium 2: verzorgingsgebied	364
7.2.3	Invloed op de omzet als derde criterium?	365
7.2.4	Slotsom: ruime toegang tot rechtsbescherming	365
7.3	Deelconclusie 2: beperkt meewegen van concurrentie- belangen	366
7.3.1	Concurrentiebelangen en het doelgebonden karakter van bestuursbevoegdheden	366
7.3.2	De bescherming van concurrentiebelangen op grond van het gelijkheidsbeginsel	371
7.3.3	De bescherming van concurrentiebelangen op grond van het Unierecht en het EVRM	373
7.3.4	Slotsom: beperkt meewegen van concurrentiebelangen	375
7.4	Deelconclusie 3: het relativiteitsvereiste als struikelblok voor concurrenten	375
7.4.1	Concurrentiebelangen zijn vooral in het ruimtelijk bestuursrecht geen te beschermen belangen	376
7.4.2	De correctie Widdershoven	377
7.4.3	Het relativiteitsvereiste in het licht van het Unierecht en het EVRM	379
7.4.4	Slotsom: het relativiteitsvereiste als struikelblok voor concurrenten	380
7.5	Conclusie: beperkte bescherming van concurrentiebelangen	381
7.6	Naar een betere bescherming van concurrentiebelangen	383
7.6.1	Het probleem	383
7.6.2	Noodzaak van een oplossing	385
7.6.3	Op zoek naar een oplossing	386
7.6.3.1	Uitbreiding van de 'gelijke kansen-norm' die geldt bij de verdeling van schaarse rechten	386
7.6.3.2	Uitbreiding van de correctie Widdershoven	387
7.6.3.3	Toepassing van het zorgvuldigheids- beginsel door de burgerlijke rechter	388

7.6.3.4	De Duitse Konkurrentenklage	394
7.6.3.5	Unierechtelijke invulling van het gelijkheidsbeginsel	396
7.6.4	Op weg naar gelijkere kansen voor concurrenten	397
7.6.4.1	Rechtsgrondslag	397
7.6.4.2	Niet de vergelijkbaarheid van gevallen, maar het onderscheid als beginpunt van de toetsing	399
7.6.4.3	Een evenredigheidsbenadering	401
7.6.4.4	Geen wereld van verschil ten aanzien van de uitkomst, maar wel meer duidelijkheid ten aanzien van de toetsingsgrondslag	403
7.6.5	Van gelijkheidsbeginsel naar gelijke kansen beginsel	405
SUMMARY		407
LIJST VAN GERAADPLEEGDE LITERATUUR		423
RECHTSPRAAKREGISTER		441
TREFWOORDENREGISTER		453
CURRICULUM VITAE		459

Lijst met gehanteerde afkortingen

AA	Ars Aequi
ABRvS	Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State
ACM	Autoriteit Consument en Markt
AFM	Autoriteit Financiële Markten
AG	Advocaat-Generaal
AGVV	Algemene Groepsvrijstellingsverordening
APV	Algemene Plaatselijke Verordening
ARRvS	Afdeling Rechtspraak van de Raad van State
Awb	Algemene wet bestuursrecht
Bb	Bedrijfsjuridische berichten
Bevi	Besluit externe veiligheid inrichtingen
BR	Bouwrecht
Bro	Besluit ruimtelijke ordening
BW	Burgerlijk Wetboek
CBb	College van Beroep voor het bedrijfsleven
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
Chw	Crisis- en herstelwet
CMLR	Common Market Law Review
Commissie	Commissie van de Europese Unie
CRvB	Centrale Raad van Beroep
daeb	diensten van algemeen economisch belang
Dhw	Drank- en horecawet
diss.	dissertatie
ECLI	European Case Law Identifier
EEG	Europese Economische Gemeenschap
EEG-Verdrag	Verdrag tot oprichting van de Europese Economische Gemeenschap
EG	Europese Gemeenschappen
EG-Verdrag	Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap
EGA	Europese Gemeenschap voor Atoomenergie
EGKS	Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal
EHRM	Europees Hof voor de Rechten van de Mens
EStAL	European State Aid Law Quarterly
EMU	Economische en Monetaire Unie
EU	Europese Unie
Euratom	Europese Gemeenschap voor Atoomenergie
EVRM	Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden
Ffw	Flora- en faunawet
Gst.	De Gemeentestem

GvEU	Gerecht van de Europese Unie
Gw	Grondwet
HR	Hoge Raad der Nederlanden
HvJ EG	Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen
HvJ EU	Hof van Justitie van de Europese Unie
JAAN	Jurisprudentie Aanbestedingsrecht
JAF	Jurisprudentie Afval
JB	Jurisprudentie Bestuursrecht
JBO	Jurisprudentie Bodem
JBplus	Jurisprudentie Bestuursrecht plus
JG	Jurisprudentie voor gemeenten
JGR	Jurisprudentie Gezondheidsrecht
JHV	Jurisprudentie Huur en Verhuur
JIN	Jurisprudentie in Nederland
JM	Jurisprudentie Milieurecht
Gmw	Geneesmiddelenwet
JOM	Jurisprudentie Omgevingsrecht
ktr.	kantonrechter
M en R	Milieu en Recht
m.e.r.	milieueffectrapportage
MKB	midden- en kleinbedrijf
m.nt.	met noot
NALL	Netherlands Administrative Law Library
Nbw 1998	Natuurbeschermingswet 1998
NJ	Nederlandse Jurisprudentie
NJB	Nederlands Juristenblad
NTB	Nederlands Tijdschrift voor Bestuursrecht
NTER	Nederlands Tijdschrift voor Europees Recht
MvT	Memorie van Toelichting
Mw	Mededingingswet
O&A	Overheid en Aansprakelijkheid
OPTA	Onafhankelijke Post en Telecommunicatie Autoriteit
PB	Tijdschrift voor Praktisch Bestuursrecht
PbEG	Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen
PbEU	Publicatieblad van de Europese Unie
Rb.	rechtbank
REALaw	Review of European Administrative Law
r.o.	rechtsoverweging
SER	Sociaal-Economische Raad
SEW	SEW Tijdschrift voor Europees en economisch recht
SSNIP	Small but Significant Non-transitory Increase in Price
Stb.	Staatsblad
TBR	Tijdschrift voor Bouwrecht
TGMA	Tijdschrift voor Gezondheidsschade, Milieuschade en Aansprakelijkheidsrecht
TO	Tijdschrift voor Omgevingsrecht

TvAR	Tijdschrift voor Agrarisch Recht
USZ	Uitspraken Sociale Zekerheid
VAR	Vereniging voor Bestuursrecht
VEU	Verdrag betreffende de Europese Unie
VNO-NCW	Verbond van Nederlandse Ondernemingen – Nederlands Christelijk Werkgeversverbond
VWEU	Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie
VwGO	Verwaltungsgerichtordnung (Duitsland)
Vz.	voorzitter
Wab	Wet aanpassing bestuursprocesrecht
Wabo	Wet algemene bepalingen omgevingsrecht
Wav	Wet arbeid vreemdelingen
Wbb	Wet bodembescherming
Wgh	Wet geluidhinder
Wgv	Wet geurhinder en veehouderij
Wks	Wet op de kansspelen
Wmg	Wet marktwerking gezondheidszorg
Wmm	Wet minimumloon en minimumvakantiebijslag
WODC	Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum
Wro	Wet ruimtelijke ordening
WVO	Wet op het Voortgezet Onderwijs

